

*Анна Троцько,
Людмила Штефан*

ЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ З ІНШИМИ НАУКАМИ ПРО ЛЮДИНУ (20-ТІ РР. ХХ СТОЛІТТЯ)

Складні й суперечливі процеси, які відбуваються в Україні на межі тисячоліть: нестабільність соціально-економічного та політичного розвитку; кризові явища; погіршення долі мільйонів людей; збільшення конфліктів соціального характеру; зростання бездоглядності, пияцтва, злочинності, наркоманії та правопорушень серед підлітків; приниження ролі школи й сім'ї в процесі соціалізації особистості; посилення влади вулиці над дітьми; збільшення кількості дітей, які попадають до в'язниць та психіатричних лікарень – вимагають змін парадигм у формуванні духовної сфери особистості.

Одержання відповіді на питання сучасності пов'язане із вдумливим осмисленням минулого, об'єктивною оцінкою історичних реалій, вивченням історичних коренів соціально-педагогічних ідей, фактів, теорій, концепцій, досвіду педагогів минулих років, які, за слушною думкою Ш. Амонашвілі, складають «зоряне небо».

Хоча соціально-педагогічні ідеї, теорії та концепції зародилися ще в Стародавній Греції і всебічно вивчалися в Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст., через об'єктивні причини (відмова від прогресивних наробок минулих років, підхід до соціальної педагогіки, як до шкідливого напрямку в педагогічній науці та ін.) питання соціально-педагогічної теорії і практики не дістали належного висвітлення в дослідженнях вітчизняних педагогів часів існування СРСР та УРСР і тільки в останнє десятиріччя знову почали інтенсивно розроблятися вченими, чому сприяють праці з питань розвитку історії педагогічної науки: Л. Баяновської, Л. Березівської, Л. Вовк, Б. Вульфова, О. Джуринаського, М. Євтуха, В. Кременя, Д. Паценка, Л. Романовської, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін.

Визначенню окремих категорій соціальної педагогіки як науки присвячені праці українських (С. Гончаренко, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, М. Кратинів, В. Кратінова, Л. Міщик, Н. Ничкало, С. Харченко, О. Чиж та ін.) і російських (Б. Бім-Бад, В. Бочарова, Т. Василькова, Ю. Василькова, М. Галагузова, В. Дружинін, А. Меліксетян, А. Мудрик, М. Плоткін, В. Семьонов, Г. Філонов, М. Фірсов, Т. Яркіна та ін.) авторів.

Філософському, соціологічному й психо-

логічному осмисленню закономірностей, принципів і методів наукового пізнання та педагогічного впливу на особистість присвячені праці В. Андрущенко, І. Беха, І. Гавриленка, Б. Гершунського, М. Горлача, М. Кагана, О. Леонтєва, В. Лутая, В. Москаленко, О. Скідана, Л. Сохань, В. Харчева та деяких інших.

Слід відмітити, що найбільша кількість сучасних історико-педагогічних досліджень, у яких розкривається зміст провідних педагогічних категорій та понять, охоплює період 1917–1932 рр.

Однак аналіз вітчизняної педагогічної літератури й дисертаційних робіт дозволяє дійти висновку, що проблема еволюції соціально-педагогічної теорії і практики в Україні взагалі та визначення місця соціальної педагогіки в системі антропологічних наук зокрема не була предметом системного вивчення й окремого аналізу.

З огляду на це, мета статті полягає у з'ясуванні зв'язків соціальної педагогіки з іншими науками про людину, які існували в Україні у 20-ті р. ХХ століття.

Інтенсивний розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні в досліджуваній період був пов'язаний з процесами інтеграції наук у єдину систему наук про людину.

Аналіз праць вітчизняних (П. Блонського, С. Гессена, М. Демкова, О. Калашникова, А. Пінкевича, Г. Челпанова та ін.) та зарубіжних (Д. Дьюї, Р. Зейделя, У. Кречмера, П. Наторпа та ін.) учених дозволяє стверджувати, що в 20-ті рр. ХХ ст. особлива увага фахівцями приділялася визначенню зв'язків соціальної педагогіки з філософією. До з'ясування даної проблеми серед дослідників існувало три підходи. Одна група науковців (С. Вульфсон, М. Демков, П. Наторп, А. Пінкевич, Г. Челпанов) справедливо розглядала філософію як методологічну засаду і соціальної педагогіки, і всіх наук взагалі. Вона допомагала цим наукам у визначенні провідних законів та закономірностей розвитку суспільства й індивіда.

Зокрема, М. Демков відзначав: «Вона (філософія – Л. Ш.) стоїть попереду науки, формує її мету, визначає її метод, дає їй гіпотези, організовує сукупність знань кожної даної епохи в

єдине ціле» [3, с. 78].

Для другої групи дослідників (С. Гессен, Д. Дьюї, П. Наторп) характерний підхід до соціальної педагогіки як «прикладної філософії». Наприклад, німецький учений П. Наторп у працях «Философия и педагогика», «Сборник статей с социальной педагогики», «Общая педагогика в тезисах», «Социальная педагогика», «Философия как основа педагогики» та деяких інших наголошував на тому, що педагогіка є не що інше як конкретна філософія».

Інша група вчених (П. Блонський, Р. Зейдель, О. Калашников, У. Кречмер) помилково наполягала на «відокремленні педагогіки від філософії» і стверджувала, що «дійсна наука має свою методологію й не залежить від філософії». Так, Р. Зейдель обмежував педагогічну науку релігійним вихованням та задоволенням потреб людського суспільства. Але історія розвитку будь-якої науки свідчить про те, що жодну систему знань не можна створити без філософських засад. «Педагогіка не зводиться до філософії, – пише Р. Гурова, – але не може й обійтися без неї» [6, с. 220].

Варто також зазначити, що для періоду, який досліджується, характерний і зв'язок соціально-педагогічної теорії з соціальною філософією. Одним із перших ці науки пов'язав американський учений Д. Дьюї (1859–1952). Зокрема, в праці «Введение в философию воспитания» вчений відзначав, що соціальна філософія допомагає соціально-педагогічній науці у визначенні мети виховання та методів педагогічного впливу.

Вивчення праць науковців дозволяє дійти висновку, що в зазначений період дослідниками соціальної педагогіки перебільшувалася роль антропологічних наук для соціально-педагогічної теорії й практики. Це, в свою чергу, сприяло виникненню соціальної педології, яка «не ізолює особистість окремої дитини від усього оточуючого її середовища, не абстрагує дитину, перетворюючи її в «дитину взагалі» і в «середню нормальну дитину», а вивчає останню в умовах її конкретного соціального оточення і займається проблемами дитинства як істинно соціального явища» [2, с. 9].

Педологія, на нашу думку, найтісніше пов'язана з соціальною педагогікою, тому що ця наука розглядає розвиток дитини в соціокультурному середовищі, але предмет її дослідження значно ширший. «Педологія на Заході, – як відзначає Ф. Фрадкін, – дала поштовх розвитку дитячої та педагогічної психології, педагогічної соціології, генетичної психології, соціальної педагогіки, етнографії дитинства» [8, с. 8].

Саме з педологічної науки соціальна педагогіка запозичила методику попередження антисуспільних вчинків «важких дітей» та органі-

зацію консультування батьків; поради щодо проведеної індивідуальної роботи з дітьми, які мають певні відхилення.

Даний етап розвитку соціальної педагогіки в Україні пов'язаний і з розквітом соціальної психології, гештальт-психології та психотехніки. (Одним із перших пов'язав соціальну педагогіку з соціальною психологією М. Йорданський).

Аналіз підручників з соціальної психології, соціальної педагогіки та педагогічних праць А. Макаренка дає змогу стверджувати, що саме в цей період (20-ті рр. ХХ ст.) виникають психологічні теорії, які безпосередньо пов'язані з організацією соціального життя людей, дають знання про їх поведінку. Це фрейдизм, біхевіоризм та соціометрія.

Але, як свідчать твори А. Макаренка, на даному етапі педагогічною наукою ще недостатньо використовувалися знання загальної і вікової психології та біології. «У нинішній час (20-ті рр. ХХ ст. – Л. Ш.), – пише Антон Семенович, – педагогічне значення таких наук, як психологія і біологія, недостатньо розроблене...» [5, т. 4, с. 118].

Слід також звернути увагу і на той факт, що в зазначений період не всі вчені підтримували думку А. Макаренка про необхідність зв'язку педагогіки з загальною психологією. Наприклад, проти міцних зв'язків цих наук помилково виступав В. Шульгін. Таке ставлення до психології на даному етапі розвитку соціальної педагогіки було пов'язане з перебільшенням значення педологічної науки.

Збагаченню форм і методів соціально-педагогічної діяльності сприяло і виникнення такої науки, як психотехніка. Предмет та методи даної науки вперше були сформульовані Гуго Мюнстербергом (1863–1915). Психотехніку вчений визначав як науку про практичне застосування психології відповідно до завдань культури [9, арк. 86]. Провідні методи цієї галузі знань – методи передбачення (аналітичні та синтетичні тести) і впливу – знайшли своє використання і в соціальній педагогіці [9].

Інтенсивний розвиток соціально-педагогічної науки в зазначений період значною мірою пов'язаний і з прогресом соціологічних наук (соціології, педагогічної соціології, соціології виховання та деяких інших).

Одним із перших питання про зв'язок педагогіки із загальною соціологією у своїх працях порушив А. Луначарський. Більш глибоким дослідженням взаємовпливів соціології та соціальної педагогіки займався М. Йорданський. Вчений справедливо наполягав на тому, що соціальна педагогіка не може існувати без урахування соціологічних законів (закон розкріпачення особистості, боротьби за рівність, братерство, свободу народів; закон класової боротьби),

соціологічних факторів та явищ. «Усе це (надбання соціологічної науки – Л.Ш.), – пише дослідник, – повинно впливати на дух та напрями школи, тому що школа віддзеркалює життя» [4, с. 167].

Загальне значення соціології для інших наук про людину переконливо довів відомий вітчизняний соціолог П. Сорокін (1889–1968) у працях «Человек. Цивилизация. Общество» і «Главные тенденции нашего времени». «Соціальні та суміжні суспільні науки, – відзначає автор, – мають справу з людиною та створенням нею світом... Соціологія має справу, виходячи зі своєї специфіки, з усіма сферами соціального простору» [7, с. 156, 161].

«Виникнення соціології як самостійної науки, – продовжує далі свою думку вчений, – привело до «соціалізації» всіх спеціальних дисциплін протягом останніх декількох десятиріч. Зміст, методи та тлумачення цих наук стають більш соціологічними» [7, с. 172].

Аналіз науково-педагогічних праць та періодичних видань дозволяє констатувати, що в досліджуваний період у соціально-педагогічній науці вже широко використовувались і методи соціологічного дослідження, про що, наприклад, свідчить рубрика «Виміри в школі», яку було започатковано в журналах даного періоду.

Велике значення для подальшого розвитку соціально-педагогічної науки набула також соціологія виховання. «Соціологія ж тепер, – пише С. Ананьїн, – навчає, що виховання визначають економічні, а далі соціальні та політичні чинники» [1, с. 91].

Спируючись на спостереження загальної соціології та соціології виховання, педагогічна наука 20-х рр. ХХ ст. висуває нову проблему виховання – «виховання не в сім'ї та школі, а виховання соціальне, суспільне». Даний підхід був хибним, але цю помилку можна пояснити лише тими умовами, в яких знаходилася Україна в той період. Це – падіння ролі сім'ї в процесі формування особистості, зростання безпритульності та бездоглядності серед неповнолітніх (що пов'язане з війнами та революційними подіями), посилення влади вулиці над дітьми тощо. Життя швидко довело неспроможність даної теорії.

Соціальна педагогіка в досліджуваний період була тісно пов'язана і з такою новою галузю наукових знань, як соціальна медицина, з якої педагогічна наука запозичила методіку реабілітації «вибитих із соціальної колії дітей».

Для зазначеного періоду була характерна і спроба поєднати соціально-педагогічну науку з правознавчими дисциплінами. Ініціатором такого синтезу виступав А. Макаренко, який відзначав, що необхідно будувати науку про виховання на широкому використанні даних теорії й прак-

тики правознавства. «Я не вважаю за можливе будувати всю науку про виховання на науці про право, – пише Антон Семенович, – я тільки говорю про необхідність спиратися на науку про право» [5, т. 8, с. 249].

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що на даному етапі свого розвитку (20-ті рр. ХХ ст.) для соціальної педагогіки також були характерні спроби встановити тісні зв'язки і з економічними науками. Про це, наприклад, свідчить стаття О. Музиченка «Что такое педагогика и чему она учит», у якій автор доводить, що педагогіка й політична економія – рідні сестри, «від слова й наказу яких залежить добробут кожного народу».

До дискусійних питань цього періоду належало питання зв'язку педагогіки та політики. Окремі вчені, як відзначає В. Шульгін, розглядали педагогіку відірвано від політики, стверджували, що цілі школи та зміст виховної роботи визначаються не політикою уряду, а бажанням дитини, вчителя й батьків. За слухною думкою автора, немає й не може бути ніякого розриву між політикою та педагогікою, а тим більше протистояння однієї іншій.

Отже, в 20-ті рр. ХХ ст. розвиток соціально-педагогічної науки в Україні був пов'язаний з серйозними науковими досягненнями в галузі філософії, соціальної філософії, соціології, соціальної психології, соціології виховання, створенням та розвитком педології, широким впровадженням методів психотехніки в соціально-педагогічну теорію.

Із такого тісного зв'язку соціально-педагогічної науки з іншими науками про людину може скластися помилкове враження, що провідні категорії соціальної педагогіки запозичила з цих людинознавчих наук.

Проти розуміння соціальної педагогіки як утриманки інших наук справедливо виступали А. Луначарський та А. Макаренко. Зокрема, А. Макаренко зауважував, що ніякий педагогічний засіб не може бути виведений із положень будь-якої науки [5, т. 4, с. 118].

Таким чином, визначення сутності кожної з наук, обґрунтування соціології та її провідних галузей, цілісне сприймання людини, увага до особистості та ретельне вивчення соціального оточення й умов життя індивіда визначили необхідність наукової розробки соціальної педагогіки як самостійної педагогічної галузі, яка асимілює знання філософії, психології, соціології та інших наук. Цей підхід мав подальше обґрунтування на наступних етапах розвитку соціально-педагогічної теорії й практики в працях В. Гмурмана, М. Данилова, Ф. Корольова, М. Скаткіна та деяких інших учених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьїн С. Актуальні педагогічні питання на Заході / С. Ананьїн // Радянська освіта. – 1924. – № 1–2. – С. 85–92.
2. Бернштейн М. Наша современность и дети / М. Бернштейн, А. Гельмонт. – М. – Ленинград, 1926. – С. 7–22.
3. Демков М. И. Курс педагогики / М. И. Демков. – М., 1916. – Ч. 2. – 366 с.
4. Иорданский Н. Н. Основы и практика социального воспитания / Н. Н. Иорданский. – М. : Работник просвещения, 1924. – 190 с.
5. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8-ми томах / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1983–1986.
6. Общие основы педагогики / под ред. Ф. Ф. Королёва, В. Е. Гмурмана. – М. : Просвещение, 1967. – 391 с.
7. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин – М. : Издательство политической литературы, 1992. – 543 с.
8. Фрадкин Ф. А. Педология: мифы и действительность / Ф. А. Фрадкин. – М. : Знание, 1991. – 80 с.
9. ЦДАВОВ України – Матеріали про організацію соціального виховання на Україні – ф. 166. – оп. 1. – спр. 160. – 179 а.